

מצד זה עמוס לויתן



ארם, בלבם.

היריעה קצרה ואין בכוונתי להרחיב, אלא רק להדגיש שתי נקודות (המוזכרות אצל שמיר, אך לא מודגשות דיין), שנעשו רלוונטיות מאוד מאז.

ראשית, הנוסח השני נכתב בידי ביאליק שתיים-עשרה שנה לאחר הנוסח הראשון וחמש שנים לאחר עלייתו ארצה והתיישבותו בה בשנת 1924. ניכר מיד שדברים שרואים מכאן לא רואים משם. העניין המדיני, יחסי השכנות עם עמי הסביבה, שאלת השלום והפיוס, ההתבוללות התרבותית (זיווגי הארמית והעברית), שנעדרים לחלוטין מהנוסח הראשון, תופסים מקום מרכזי בנוסח השני. שנית, הנוסח השני ראה אור בימי מאורעות תרפ"ט (1929) כולל הטבח בחברון (שבו נהרגו 67 יהודים) והוא מפליא במתינותו. לא תגובה לאומית מתלהמת, לא קריאות נקם, לא תביעה לזקיפות קומה (כפי שתובע אורי צבי גרינברג שעלה לארץ ישראל שנה לפני ביאליק במאמריו ב'דואר היום') אלא נהפוך הוא.

בהרצאה שנשא בקובנה ב-1930, שנה לאחר מכן, אמר ביאליק: "לעת עתה יש בארץ ישראל די מקום לשני העמים, וגם לעתיד יספיק לשניהם. אין אנו רוצים להדוף את הערבים מן הארץ. אין אנו אומרים לגרש אותם אל המדבר, כמו שעשה אברהם אבינו בשעתו לישמעאל בנו. אדרבה, ישבו ויתערו בה. ישמעאל חזר מן המדבר ובא אל הארץ והביא את המדבר איתו. ואנחנו באים ומגרשים את המדבר מתוך הארץ ועושים אותה ארץ של יישוב ותרבות בעד כל בניה-בוניה" (מתוך 'דברים שבעל-פה', מובא אצל שמיר עמ' 84).

מפרודיה לטרגדיה

לתומי חשבתי כי אוכל להסתפק בקריאת הפרק האחרון בלבד, החדש, של *גירוזים מאוחרים* מאת א"ב יהושע במהדורה החדשה של הספר (עורך מנחם פרי, הספרייה החדשה, הקיבוץ המאוחד, כנרת זמורה ביתן 2010, 453 עמ'), כדי לכתוב עלי, שהרי את השאר קראתי בזמנו, לפני כעשרים ויותר שנים, עם הופעתו לראשונה. אבל אפשרות שכזאת, מתברר, היא בלתי אפשרית אצל גאון ספרות כיהושע, ולא ברזמן מדהים כמו זה. וכך, עם הקריאה, הלכתי וגשאתי מן הפרק העשירי אל התשיעי ומן התשיעי אל השמיני וכן הלאה, וגם בסדר אחר, נסחף אל חוויית קריאה מענגת שזמן רב לא חווייתי כמוה.

המניפסט של הורציוס הכלב

הפרק החותם את הרומן, "הלילה האחרון", הושמט בזמנו מן המדורה המקורית של 1982 בשל חששו של המחבר כי הוא בלתי ריאליסטי מדי ויחבל בפרקיו האחרים. לאור כתיבתו של יהושע ברומנים שבאו לאחר מכן, התברר כי לחשש זה אין עוד יסוד כיום, והוא הוחזר עתה לרומן בגרסה של 2010, שגם נערכה מחדש על ידי מנחם פרי. (לפני כן הופיע רק *בקנטטת הגירוזים* ב-1991, במהדורה מצומצמת למנויים). בעיקרו זהו פרק ארס-פואטי העומד במידה רבה בפני עצמו. מדובר במונולוג של כלב המשפחה הורציוס, הקרוי על שמו של המשורר הרומי הקדום מחבר *אמנות הפיוט*, ומכאן גם נטייתו של הכלב להיות מעין תיאורטיקן של ספרות. לדעת העורך פרק זה הוא פרודיה על הספרות, הסופר והחוקר, פרק שבו "יהושע מכה את יהושע בעזרת הכלב".

מצד אחד הורציוס משלח במחבר את חציו. הוא מתקומם נגד המונולוג שנכפה עליו לשאת, ועוד תוך כדי ריצה, וטוען "אבל רגע, סליחה, המונולוגים האלה מה הם? הטעם מה? התחפושת הזאת. סיפור יש לך, ספר אותו בשם עצמך, בשם המספר הנעלם. את האחריות מה אתה

האגדה על המצור והחומה

מי כתב את הדברים הבאים, היכן ומתי?

"אבותינו צררו איש את אחיו ואינם... הנשמור אנחנו בניהם אחריהם את עברתם נצח... את קיר המשטמה אשר הקימותו נדבך על נדבך ויגביהוהו ימים על ימים באף ובחמה ובקצף גדול להבדיל בין עם לעם ולהרחיק אדם מאדם, אותו יהרסו בניהם אחריהם בלי חמלה, הרוס עד היסוד, על אבניו השחוקות מרוב ימים ועל טיחו התפל, בצרור אותם רוח האהבה... לא ביד השטן ייתן אלוהים גאולה לדם, כי אם ביד הטוב במלאכיו, ביד האהבה... לא בשפוף דם ובהכרת נפש יגאל אלוהים, כי אם בהקם זרע ובהרבות חיים על פני אדמה."

לכאורה הדברים ידועים, הכותב הוא ח"נ ביאליק אשר ב-3 ביולי השנה ציינו 76 שנים לפטירתו, והיצירה היא "אגדת שלושה וארבעה" נוסח שני, שפורסמה בשנת תרפ"ט, חמש שנים לפני מותו. ואף על פי כן הם כה מפתיעים.

חוקרים וסופרים מכירים, כמובן, את חומרי האגדה הללו. לובה אליאב, שהלך השנה לעולמו, עסק בכך בספרו *טבעות שחר* (עם עובד 1984); זיוה שמיר עסקה בכך במחקרה *מה זאת אהבה* (דביר 1991); ולאחרונה כתב על כך שמואל אבנרי, נוטר וזכרו הנאמן של ביאליק, במאמר בעיתון 'הארץ' (2.7.10).

"אגדת שלושה וארבעה" מבוססת על המאמר במשלי (ל' יט): "שלושה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים: דרך נשר בשמים, דרך נחש על צור, דרך אוניה בלב ים, ודרך גבר בעלמה" (ועל מדרשים שנוספו לו). הנוסח הראשון הקצר מתרעז הקרוי גם "בת המלך ובן זוגה" מספר על בתו של שלמה המלך שאביה כלאה במגדל בלב ים, כי חזה בכוכבים שהיא יעודה לבן עניים ורצה למנוע את הזיווג. על אף המצור (הימי) שהטיל האב וחומות המגדל שבנה, מתגברת האהבה על כל המכשולים כאשר מנחית הנשר את בן העניים מעפו בראש המגדל שבו כלואה בת המלך ומאפשר את מפגש האוהבים.

בנוסח השני המורחב משנת תרפ"ט (1929) מוחלפת בת המלך העבריינה בקציעה בת מלך ארם (הכלואה גם היא במגדל בלב ים) ואילו בן העניים מעכו מוחלף בנתניה בן מלכישוע הזבולוני, סוחר עברי אמיד מצידון. כמו כן מתווספים מוטיבים ותיאורים רבים ההופכים את האגדה הרומנטית הקצרה בנוסח הראשון לסיפור גיאופוליטי ארוך ומורכב בנוסח השני. דברי השלום והפיוס שמהם ציטטנו למעלה, לקוחים מנאום הסיום שנושא שלמה המלך באוזני מלך ארם, המתנגד לנישואי בתו קציעה עם נתניה בן מלכישוע, יריבו המושבע שהרג את אחיו. גם כאן האהבה גוברת לבסוף והשניים נישאים במשתה מפואר הנחגג שבעה ימים, אם כי לא ברור עד תום מה חשו המלכים הקרואים, כולל מלך